

AYDIN VİLAYETİ SALNAMESİNE GÖRE DENİZLİ (1890-1900)

DENİZLİ DEPENDİNG THE ALMANACS OF AYDIN PROVINCE

Süleyman İNAN

ÖZET

Bu yazıda, Denizli tarihinin bir bütün olarak ortaya konmasında Aydın Vilayeti Salnamelerinin yeri ve katkısı üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Aydın Vilayeti Salnamelerine göre XIX . yüzyıl sonlarında Denizli ile ilgili belli bazı bilgilere de yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Salname, Aydın Vilayeti Salnameleri, Denizli.

ABSTRACT

This article explains the importance and contribution of the almanacs of Aydın province in appreciating the history of Denizli, in its entirety. Additionally, it includes some principal notions about Denizli depending on the almanacs of Aydın province at the end of the 19. century.

Key words: Almanacs, Denizli.

Fransızca "annuaire" ve İngilizce "year book" tabirlerinin karşılığıdır.

hSalnameler ve Aydın Vilayeti Salnameleri

Salname, etimolojik olarak Farsça kökenli bir kelimedir. Salname, anlam olarak "yıl, sene" demek olan *Sâl* kelimesi/ ile " mektup, kitap " anlamında kullanılan *Name'den* kelimesinin birleştirilmesinden meydana getirilmiştir.' Günümüz Türkçe'sinde Salname'nin karşılığı olarak "Yıllık" kelimesi kullanılmaktadır.² Salname, Latince "annus" ,

(Okutman)Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

¹ M.Zeki PAKALIN , **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** , İst-1993 ,Cilt:III. s. 105 ; Ayrıca, Midhat SERTOĞLU ,**Osmanlı Tarih Lügati** , İst-1986 , s.297 ve Şemseddin SAMİ , **Kamus-ı Türki**, "Salname" mad., s.701

² **Türkçe Sözlük**, TDK-1988,Cilt:2 , s. 1251 ; Ayrıca , Ferit DEVELİOĞLU , **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat** , Ank-1986 , s.1100 . Bazı eserler Salname'nin "Yıllık" olan karşılığında başka "Takvim" ve ya "Almanak" anlamlarında gelebileceğini yazmışlardır. M.Zeki PAKALIN, a.g.e. c. III, s. 105 ve ya Midhat SERTOĞLU, a.g.e. s.297 . Hatta, salname kelimesine doğrudan doğruya "Takvim" karşılığı verilmiştir. Ziya ŞÜK.LTN, **Farsça-Türkçe Lügat**, İst-1944,Cilt:2 , s. 1123. Ancak, salname kelimesinin takvim ve almanak ile karıştırılmaması gerektiği ve birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığında yazılmıştır. Farklı anlamlar için: **İslam Ansiklopedisi**, "Salname" mad. İst-1966 ,Cilt:10,s.135

Salname terminolojik olarak belirli konulara ³ ilişkin olarak yıldan yıla çıkartılan eserler için kullanılan bir terimdir. Daha genel anlamda, bir yıllık olayları topluca göstermek için düzenlenmiş eserlerdir. Salnamelerin en eskisi, en düzenlisi ve en uzun ömürlüsü *Devlet Salname'leri* olmuştur. İlk devlet salnamesi , Padişah Abdülmecid'in saltanatında Sadrazam Reşid Paşa'nın isteği ile, Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve 1263 **H.(1847 M.)** yılında "*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*" adı ile yayınlanmıştır. Devlet Salnameleri , 1262 Hicri(1847)-1328 **Mali(1912)** yılları arasında düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. Osmanlı Döneminin en son devlet salnamesi 1334 **Mali(1880)** tarihlidir ve devlet

³ Tarih, coğrafya, kurumlar, eserler, kişiler gibi Tarih ilmi için gerekli bir çok önemli konuyu içerir. Bazı salnamelerde öylesine ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir ki ;örneğin devletin en küçük memurlarının adlarına bile rastlanılmıştır. Her ne kadar dönemin küçük memurları salnameleri:

"Gelip gittikçe biz onlar kuut ettik kıyam ettik, Yazıldı nâmımız salnameye ipkayı nam ettik, " tarzında hicveylemişlerse de adlarını salnamelere geçirerek, tarihe kayıt düşürmesini bilmişlerdir. Özellikle devlet salnamelerinin belli başlı özellikleri için , Selim Nüzhet GERÇEK, "*İstanbul Salnameleri*" , **Akşam Gazetesi**, 18 Haziran 1941, s.4

⁴ Hasan DUMAN ,**Osmanlı Yıllıkları(Salnameler ve Nevsaller)**,İst-1982, s. 17

salnamelerin hepsi *altmışyedi* tanedir.⁵ 1263 H.(1847)-1297 H.(1880) tarihleri arasındakiler taş baskısı(litografya) ile, daha sonrakiler matbaa harfleri (hurufat) ile yayınlanmışlardır.⁶

II.Abdülhamit döneminde resmi politika olarak uygulanan İslamcılık siyaseti gereği, devlet salnamelerinde vilayetlerin sınıflandırılmasına Edirne'den başladığı halde, bundan sonra Hicaz vilayetinden başlamıştır.⁷ Böylece, önce Rumeli, sonra Anadolu ve daha sonra da Arabistan vilayetlerinin gösterilmesi yolundaki usûl terkedilerek, Arabistan vilayetlerinin başa alınması usûlü gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde 1926 ve 1927 yıllarında "Devlet Salnamesi" yayınlanmıştır.Bu salname 1929'da "Devlet Yıllığı" adını almıştır.⁸

Devlet Salnamelerinin yararlarının görülmesi üzerine *Vilayet Salnameleri* çıkartı İm ıştır. İlk vilayet salnamesinin hangi vilayete ait olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur.⁹ Son yapılan araştırmalara göre, ilk Osmanlı Vilayet salnamesi 1283 Hicri(1866) yılında yayınlanan *Bosna* ; son vilayet salnamesinin ise 1334 Mali(1918) yılında yayınlanan *Müstakil Bolu Sancağı* Salnamesi olduğu tespit edilmiştir.¹⁰

Vilayet Salnameleri, ilgili vilayetin idari teşkilatı , memur listeleri,mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, üretim ve ekonomik faaliyetleri, nüfusu gibi pek çok konuda bilgiler verirler. 1867 tarihli "Vilayet Nizamname'sinin" yayınlanmasından sonra vilayet

Osmanlı Devlet'inin savaş içinde olduğu 1328H.(1913) ve 1332H.(1916) yıllarına ait devlet salnameleri yayımlanamamıştır.Bkz: Hasan DUMAN, a.g.e. s. 19

⁶ S.N.GER«EK, a.g.m. s.4

⁷ E.Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi* ,TTK-1983 , Cilt:7 , s.545

⁸ S.N.zhet GER«EK,a.g.m. ,s.4

İlk vilayet salnamesinin *Trabzon'a* ait olduğuna ilişkin , *İslam Ansiklopedisi*, "Salname" mad. İst-1966, Cilt: 10,s. 135 . Bir başka kayıttta ilk vilayet salnamesinin *Halep'e* ait olduğuna ilişkin, Şemseddin SAMÎ , *Kamûs-ı Âlâm* , "*Halet Bey*" mad. ,Ank-1996 ,Cilt:3 ,s.1916 . Özellikle kitabın şu satırları yukarıdaki fikrimizi destekler niteliktedir : "...*Fihrist-i Halep*' namıyla ve istatistikî yolunda tertib ettiği bir salname Bab-ı Ali'nce takdir olunarak, birer nüshası vilayata irsal ve numune ittihazıyla bu yolla salnameler yapılması iş'ar olunmuştu..." (s. 1916) ¹⁰ Hasan DUMAN , a.g.e., s. 19.

salnamelerinin sayılarında bir artma görülür. Vilayet Salnameleri, de\det salnameleri gibi, başlangıçta küçük hacimde ve az sayfalı iken, gittikçe hem sayfa, hem de içerik bakımından gelişmiştir. Örneğin, 1304 Mali(1888) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi Denizli Sancağı için *dokuz* sayfalık bilgi verirken; 1316 Hicri(1898) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi ise *ellialtı* sayfalık bilgi vermiştir.

Vilayet Salnamelerinin tamamı 1283 Hicri(1866)-1334 Mali(1918) yılları arası 527 adettir.¹¹

Denizli Sancağı'nı da içine alan Aydın Vilayet Salnamesi ilk olarak 1296 H(1879),son olarakta 1326 **H(1908)** yılında yayınlanmıştır.¹² Bazı aralıklarla toplam 25 adet yayımlanabilmiştir.

Yayınlanmış Aydın Vilayet Salnamelerinin kronolojik sırası aşağıda gösterilmiştir:

- 1-1296(1879)
- 2- 1297(1880)
- 3-1298(1881)
- 4-1299(1882)
- 5-1300(1883)
- 6- 1301(1884)
- 7- 1302(1885)
- 8-1303(1886)
- 9- 1304(1887)
- 10-1305(1888)
- 11-1306(1889)
- 12- 1307(1890)
- 13- 1308(1891)
- 14- 1311(1893)
- 15-1312(1894)
- 16-1313(1895)
- 17-1314(1896)
- 18- 1315(1897)
- 19- 1316(1898)
- 20- 1317(1899)

¹¹ Tüm vilayet salnamelerinin İstanbul'un belli başlı kütüphanelerinden taranmış kataloglarındaki envanteri için, bkz: Hasan DUMAN ,a.g.e. ,s.l 12-115

¹²İstanbul'daki Aydın Vilayeti Salnameleri için, bkz: Hasan DUMAN, a.g.e. ,s.38-41. Biz de, İstanbul'dan başka Ankara ve İzmir'in Milli Kütüphanelerinde katalog çalışması yaparak »**belirli** yıllara ait olan Aydın Vilayeti Salnamelerini tespit ettik.Buna göre,*Ankara Milli Kütüphanesi'nde* 1296,1297, 1307, 1308, 1313, 1315, 1323 ve 1326 hicri yıllarına ait ; *İzmir Milli Kütüphanesi'nde* ise 1297, 1298, 1300, 1304, 1307, 1311, 1312, 1313, 1314, 1317, 1320, 1326, 1330, 1331 hicri yıllarına ait "Aydın Vilayeti Salnameleri" bulunmaktadır.

- 21- 1319(1901)
- 22- 1320(1902)
- 23- 1321(1903)
- 24-1323(1905)
- 25- 1326(1908)

Yayınlanmamış Aydın Vilayeti Salnamelerinin kronolojisi ise aşağıdadır¹³:

- 1- 1309(1892)
- 2- 1310(1892)
- 3-1318(1900)
- 4- 1322(1904)
- 5- 1324(1906)
- 6- 1325(1907)

ii: XIX. Yüzyıl Sonlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Denizli

Denizli, XIX. yüzyılın sonlarında merkezi İzmir olan Aydın Vilayetinin beş sancağından biridir. 1884'de yapılan yeni bir düzenleme ile Denizli kaza olmaktan çıkıp, *sancak* durumuna geçmiştir. Salnameler, Osmanlı'nın geç döneminde yazılmış olmalarına rağmen, Denizli'nin tarihi ve adı konusunda Osmanlı döneminden daha çok, eskiçağdaki durumu hakkında bilgi vermiştir. Ancak, bu bilgiler bile sistematik olmaktan çok, önemli olayların kronolojisi olarak verilmiştir.¹⁴

Denizli sancağı; kuzeyinde *Bursa* Vilayeti ve *Saruhan* Sancağı, doğusunda *Bursa* ve *Konya* Vilayetleri,

M.Sertoğlu, vermiş olduğu vilayet salnameleri listesinde Aydın için "*Aydın; 1296 Hal308 ve 1311 ila 1317 ve 1319 ila 1321 yılları araları tamdır, 1323,1326.*" bilgisi, yukarıda gösterdiğimiz yayınlanmamış Aydın Vilayeti salnamelerini doğrulamaktadır. M.Sertoğlu, a.g.e. ,s.299 . Ancak, Necmi Ülker, yukarıdakilerden başka 1307(1890) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde yayınlanmadığını kaydetmiştir. Necmi ÜLKER, "*XX.Yüzyıl Başında Denizli Sancağı*", **Merkez Efendi Sempozyumu Bildirileri** , Manisa-1988, s.165

¹⁴ Mesela, 1891 ide bugünkü, Denizli merkezinden; *ıMitridates savaşı zamanıLaodise şehri bir kuşatmanın zarar ve ziyanına uğramış ve kısmen harap olmuştu. 1097 tarihinde bu şehir Selçukluların eline geçti. İmparator Jan Komen 1120 tarihinde tekrar eline geçirerek duvarlarını tamir ettirdi. Bir yüzyıl boyunca çeşitli savaşların çarpışmalarına uğradıktan sonra nihayet Osmanlıların eline geçti.*" diye bahsedilir.

güneyinde *Menteşe* Sancağı, batısında *Menteşe*, *Aydın* ve kısmen *Saruhan* sancaklarıyla sınırlıdır.

Salnamelere göre, Denizli sancağının altı kaza, altı nahiye ve dörtyüze yakın köyü vardır. Denizli'nin 1895'te beş olan nahiye sayısı, ilk kez 1896'ta Kale(Kale-i Tavas)'nin köy olmaktan çıkıp, Tavas Kazasına bağlı nahiye haline gelmesi ile altıya çıkmıştır. ¹⁵Toplam 7816 kilometrekare yüzölçümü olan sancakta, yaklaşık 250 bin kişi yaşamaktadır. Denizli'nin kazaları içinde en fazla nüfusa 50 bin'i geçen nüfusuyla *Tavas*; Denizli'nin merkez kazaları içinde en fazla nüfusa ise 16 bin'i geçen nüfusuyla *Denizli Kasabası* sahiptir. Rum, Ermeni ve Museviler'in oluşturduğu gayrimüslim nüfusun çoğu Denizli merkez kazasında toplanmıştır. Geriye kalanı ise, sadece Rum'lar olmak üzere Denizli'nin diğer kazalarına dağılmıştır. Kilometrekareye ise ortalama 23-30 kişi düşmektedir.

Denizli'de ziraat üretim, kendine yeterli ve hatta dış piyasaya yönelik olan bir tarım sistemine dayalıdır. İhtiyaç fazlası ürünler çoğunlukla İzmir'e ve bazen de Bursa'ya sevk edilerek ihraç edilmiştir. İhraç maddelerin çoğu ziraat ürünleridir. Ziraat ürünleri içinde en fazla *hububat*(buğ,day, arpa, mısır,burçak) ihraç edilmiştir. İhraç edilen maddelerin geriye kalanını *kuru ve yaş yemişler*, *sanayi bitkileri*(*afyon*, pamuk,susam), *halı ile yünlÜ, ipekli ve iplik mamülleri*(*çuva*), seccade, kilim, çul, heybe) oluşturmuştur. Buna karşılık, Denizli'ye diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi *kahve* ve *şeker* ithal edilmiştir.

Denizli'nin hiç bir yerinde herkese açık ve alış-verişe mahsus *panayırlar* kurulmamıştır.Ancak, haftanın belirli günlerinde Denizli'nin bütün kazalarında ve bazı mevkiilerde *pazarlar* kurulmuştur.Nefs-i Denizli ile Yarengüme kasabasında haftada iki kez; diğer yerlerde ise bir kez pazar kurulmuştur.

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1314 H., s.351.

Tablo :1 : Denizli'nin pazarları

Pazartesi	Sah	çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
-Demirci Kasabası	-Yarengüme Kasabası	-Karahöyük Mevkii	-Denizli Merkez -Buldan Kasabası Kızılcabölük Köyü -Eşkiyan Mevkii	-Çıtak Köyü -Yarengüme Kasabası	-Sarayköy Kasabası	-Güney Nahiyesi -Kale-i Tavas Nahiyesi -Denizli Merkez

Denizli'de ölçü birimleri olarak resmi ve merkezi ölçülerin yanı sıra, mahalli ölçülerde kullanılmıştır. Meselâ, bir hacim ölçüsü olarak İstanbul kilesinin yanında, Tavas¹ ve Garbikaraağaç² kazalarında mahalli kile ölçüleri kullanılmıştır. Hatta, Garbikaraağaç kazasında 6 kıyyelik mahalli kile ölçüsüne "kel kile" diye yeni bir isim verilmiştir. Ancak, salnameler ölçüler konusunda daha fazla bilgi vermemiştir. Belki, salnamelerin hazırlandığı sırada ölçülerin herkesçe bilinmesinden dolayı ayrıca açıklanmasına gerek duyulmamıştır.

Denizli'de, Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi hep madeni paralar kullanılmıştır. Bu paralar, *altın* Osmanlı Lirası, *gümüş* Mecidiye, *nikel* veya *bronz* Altılık ve Beşlik adı verilen paralardır. Ancak, kullanılan paraların değerlerinde kazalara göre az çok farklılıklar görülmektedir,

---

S.V.A.1313 H., s.356.

S.V.A.1313H., s.361.

Tablo: 2: Denizli'de kullanılan paralar

Para	Değeri (Açıklama)
Gümüş Mecidiye	22,5 kuruş (-Buldan'ın dokuma mallarında 33 kuruş, - Çal'da ise 20 kuruştur.)
Osmanlı Lirası	122 kuruş (-Buldan'ın dokuma mallarında 178 kuruş, - Çal'da 108 kuruştur.)
Altılık	6 kuruş (Çal'da 5 kuruştur.)
Beşlik	100 para (Bu para sadece Çal'da kullanılır.)

Denizli'de nakil araçları olarak, daha çok yük ve binek hayvanları(at, katır,eşek ve deve) kullanılmıştır. Azda olsa iki tekerlekli arabalarda nakil aracı olarak kullanılmıştır.

Denizli'nin ormanlık alanlarının hemen hemen hepsi devlete ait orman olup, sadece Buldan'da özel orman bulunmaktadır.Ormanlardan genellikle kereste, odun, kömür gibi zaruri ihtiyaçlar elde edilir.Farkh olarak, Tavas ormanlarından demiryolu traversi de yapılmıştır.

Tablo: 3 : Denizli'de ormanlık alanlar

Kaza	Ormanlık Alanı/ ha² -km² - dönüm
Nefsi-i Denizli	73808 hektar
Buldan	5000 dönüm
Çal	130 kilometrekare
Saray	16 kilometrekare
Tavas	520 kilometrekare
Garbikaraağaç	188 kilometrekare

Denizli'nin sadece Saray ve Garbikaraağaç kazalarında madenler vardır.Saray kazasında biri soda, dördü kükürt içeren beş yerde *sıcak su kaynağı* vardır. Garbikaraağaç kazasının çoğu köylerinde ise *krom* madeni vardır.

Denizli'de ilk ve ortaöğretim seviyesinde eğitim veren okullar vardır. *İbtidailer* ilk; *Rüşdiye*, *İdadi* ve *Medreseler* ise ortaöğretim seviyesinde eğitim veren okullardır. İbtidai mektepleri köylerden daha çok şehir ve kaza merkezlerinde toplanmıştır. 1898'de Denizli'nin *on sekiz* ibtidai okulu ve bu okullarda toplam 1740 öğrenci vardır. İlk kez 1897'de Garbikaraağaç ve Çal İbtidai leri ile Denizli'de Kız İbtidaisi açılmıştır.

Denizli'de 1895'de iki olan rüşdiye sayısı, 1897'de sekize çıkmıştır. En eski rüşdiye okulları Buldan ve Tavas kazalarında. İlk kez 1897 yılında, Çal ve Garbikaraağaç kazalarında ; yine ilk kez Denizli

merkezinde Ermeniler için kız ve erkek rüşdiyeleri açılmıştır. Bu okullarda toplam 1898'de 293 öğrenci vardır. Rüşdiyelerde daha çok bir, bazen iki öğretmen bulunmaktadır. Ayrıca, çok az rüşdiye okulunda *bevab* tabir edilen okul hademesi bulunmaktadır.

Denizli'nin sadece Denizli merkez kazasında bir idadi okulu vardır. Bu okul, "nehari idadi" tabir edilen beş yıllık gündüzlü idadilerindedir. Denizli İdadisi'nin nehari idadi olduğu salnamelerde verilen ders programlarından anlaşılmaktadır. Denizli İdadisi'nde 1898'de 75 öğrenci vardır. Denizli İdadisinde altı veya yedi öğretmen bulunmaktadır. Ayrıca, iki hademe ile bir gözetmen de görevlendirilmiştir. Denizli İdadisi aynı zamanda rüşdiye sınıflarını da kapsadığından, Denizli'de ayrıca bir rüşdiye okulu yoktur.

Denizli'de meslek ve ihtisas medreselerin yokluğundan, mevcut olan medreselerin ortaöğretim kurumları olduğu anlaşılmaktadır.

iii: Sonuç

Aydın Vilayeti Salnameleri, Osmanlı Devletinin son dönem Denizli şehri için birinci elden bilgiler vermektedir. Bu durum, Denizli şehrinin tarihini bir "bütün" olarak ortaya çıkarmak isteyenler için, Aydın Vilayet Salnamelerinin ihmal edilmemesi gerçeğini ortaya koymaktadır.